

Shoira XUDOYQULOVA,
Termiz davlat universiteti o'qituvchisi
E-mail: rustamkhurramov@mail.ru

TerDUning psixologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori, (PhD) A. Qodirova taqrizi asosida

OILADA BOLALAR HISSIYOTINI RIVOJLANTIRISHNING PSIXOLOGIK MODEL

Annotatsiya

Ushbu maqola Oilada bolalar hissiyotini rivojlantirishning psixologik usullarini va oilada ota-ona shaxsi bola tarbiyasi uchun ideal ekanligini nazardan qochirmaslik maqsadga muvofiqligi hamda oila tarbiyasi bolaning kelajakda kim bo'lib yetishishida muhim o'rin tutishi, bola datslab oilada ijtimoiy-ruxiy muhit, madaniy-ma'naviy va axloqiy qadriyatlar, hissiyotlarning rivojlanishiga muhim rol o'ynashi yoritilgan.

Kalit so'zlar: Ijtimoiy muhit, shaxs, oila, xulq - atvor, tarbiya, hissiyot.

ПСИХОЛОГИЧЕСКАЯ МОДЕЛЬ ЭМОЦИОНАЛЬНОГО РАЗВИТИЯ ДЕТЕЙ В СЕМЬЕ

Аннотация

В данной статье желательно не забывать о психологических методах развития детских эмоций в семье и о том, что родители идеально подходят для воспитания ребенка, а семейное воспитание играет важную роль в развитии ребенка в будущем, социальном и духовном. Большую роль в развитии эмоций играют обстановка в семье, культурно-духовные и нравственные ценности.

Ключевые слова: Социальная среда, человек, семья, поведение, воспитание, эмоция.

PSYCHOLOGICAL MODEL OF CHILDREN'S EMOTIONAL DEVELOPMENT IN THE FAMILY

Annotation

This article the desirability of not forgetting the psychological methods of developing children's feelings in the family and the fact that the parents are ideal for child upbringing, and family upbringing plays an important role in the development of the child in the future, the socio-psychological environment in the family, cultural-spiritual and moral values play an important role in the development of emotions.

Key words: Social environment, person, family, behavior, upbringing, emotion.

Kirish. Har bir davlatning taraqqiy etishida, uning o'z ertasini belgilashida ta'lim tizimiga davlat miqyosidagi eng muhim vazifalardan biri deb qarash, uning yaqin va uzoq kelajagini taraqqiyot bilan ta'minlaydigan omillardan biri bo'lib xizmat qiladi. Ushbu omildan unumdor foydalanishning shartlaridan biri, davlat taraqqiyot bosqichining ta'lim yo'nalishi bilan mos olib borilishida. Davlatning taraqqiyot bosqichi o'zgarishi bilan ushbu davlatda ta'lim ham taraqqiyotga moslashtirilib o'zlashtirilishi shart.

Kishilik jamiyatining ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyoti tarixidan ma'lumki, bola shaxsining kamoloti oilada shakllanadi. Oila — jamiyat hayotining kichik bir debochasi bo'lib, har tomonlama sog'lom, barkamol avlodni voyaga yetkazish uchun ma'sul bo'lgan g'oyat muhim tarbiya o'chog'idir.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili: Oilada bolalar xulq-atvori va hissiyotini rivojlantirishning psixologik yo'llari Sharh mutafakkirlari Muhammad al-Xorazmiy, Abu Nasr Farobiy, Abu Ali Ibn Sino, Abu Rayhon Beruniy va boshqalarning asarlarida, xalq og'zaki ijodi, xadislarda o'z ifodasini topgan. Shuningdek, rus olimlaridan L.S.Vigotskiy, L.S.Rubinshteyn, B.M.Teplov, o'zbek olimlaridan B.R.Qodirov, E.G'oziyev, NishonovaZ.T. lar o'z tadqiqotlarida maktabgacha ta'lim muassasalarida korreksion mashg'ulotlarni tashkil etishga doir muammolarni tadqiq etganlar.

Tahlil va natijalar. Jamiyatning eng kichik va shu bilan birga, tarbiya sohasida eng katta makoni va maskani bu - oila. Ayni shu makonda bola dunyoga keladi va ilk hayotiy tarbiyasini o'z vujudiga qabul qiladi. Bu o'rinda oila, ya'ni uning a'zolari ham dunyoga kelgan bolani, u qanday bo'lsa

shundayligicha, uning o'z irsiy boyligi bo'lgan qaysarligi, o'jarligi, sho'xligu yoqimtoyligi kabi ijobiy yoki salbiy xususiyatlari bilan yaxlit holatda qabul qiladi. Hayotda hech bir tajriba va bilimga ega bo'lmagan, o'z irsiy ajdodlari, ota va onasining potensial irsiy imkoniyatlaridan oziqlanib dunyoga kelgan bola o'zi tug'ilgan oilaning urf-odatlarini, madaniy ma'rifiy an'analarni qabul qila boshlaydi va shu yo'l bilan u ijtimoiy muhitga kirib boradi.

Aslini olganda bola ushbu oilaning madaniy merosidan tortib, kundalik an'analarni ham qabul qilishga majbur. Demak, bola uchun o'zi tug'ilgan oila va uning madaniy, ma'rifiy, ruhiy, ijtimoiy va boshqa ko'rsatkichlari uning kelgusi hayoti uchun birinchi imkon hamdir. Ayni shu muhitda bola yaxshilik va yomonlik, tubanlik va buyuklik, johillik va oliyjanoblik kabi tushunchalarni ham o'zi uchun shu joyda o'zlashtirib boradi. Oila a'zolaridan u ilk bor mehr va qahr, burch va beburdlik, adolat va adolatsizlik saboqlarini oladi. Ulardan o'ziga ko'nikmalar ortirib, o'z xulqi, dunyoqarashi va shaxsini shakllantira boshlaydi[1].

Ma'lumki, oilada tarbiya asosan hissiyot bilan bog'liq. Axir oilaning tashkil topish muhitining o'zi bir insonning ikkinchi bir insonga bo'lgan hissiyotidan boshlanadi. Shunday ekan bola ham ona qornidaligidayoq o'ziga oilaning ruhini singdirib boradi. Psixologlarning kuzatishlaricha, oilada normal ruhiy holat mavjud bo'lmasa, ota-ona asabi va oilada janjallar ko'p bo'lsa, bu holatlar bolaning ruhiy manzarasiga katta ta'sir ko'rsatib u jizzaki, ruhiy nosog'lom tug'ilar ekan. Bolaning atrof-muhitini qamrab olgan oila o'z kuchi va imkoniyati bilan bolaga himoya, ishonchli qo'rg'on, og'ir kundagi tayanch hissin beradi. U o'z ota-onasi shaxsida mehribonlikni, himoyachilarni, baxt manbasini, odil

maslahatchilarni, beg'araz yordamchilarni, o'zi uchun do'st va yaqin insonlarni ko'rib ulg'ayadi. Agar buning aksi bo'lar ekan, bola ijtimoiy hayotga normal qaraydigan shaxs bo'lib yetishmaydi, tarbiya taomili buziladi. Natijada u shaxs va jamiyat uchun qimmatga tushadi[2].

Oilada mavjud bo'lgan his-tuyg'u, ya'ni ruhiy holat o'z o'rnida ijobiy ta'sir qo'shibgina qolmay, butunlay salbiy ta'sirga aylanishi mumkin. Bu holatning asosiy mezon meyor. Meyor buzilgan joyda mehr qahrga, nafrat dahshatga yetaklaydi. Otaonasidan yetarlicha mehr ko'rmagan bola g'azabnok, bemehr, shafqatsiz, boshqalar qadriga befarq qaraydigan qo'pol, dag'al, ba'zi hollarda esa g'amgin, shijoatsiz, yig'loqi, hayotga narsiz nazar bilan qaraydigan bo'lib yetiladi. Aksincha, oilada ortiqcha mehr ko'rgan bola esa xudbin bo'lib, faqat o'zini, o'z manfaatini ko'zlovchi bo'lib o'sishi mumkin. Bundaylar maqtanchiq, ko'r-ko'rona harakat qiluvchi, shuhratparast, maqtovni yoqtiradigan bo'lishadi.

Shu o'rinda bir jihat. G'arb oila muhiti bolani tez moslashuvchan, hayotning bugunidan to'liq imkonda foydalanib, quvonib va lazzat topishga o'rgatsa, Sharq oilasi bolani hayotga tayyorlashda sustkashlikka, kattalarga ishonuvchan va o'z kuchiga unchalik ishonmas, hayotdagi baxt, quvonch va lazzat tushunchalaridan qochadigan qilib tayyorlashi bilan ajralib turadi. Chunonchi, biz bolalarimizga oilada ko'p ham erk beravermaymiz[3].

Ular o'rniga o'zimiz masalani hal qilib, tayyor yechimni qabul qildirishga urinamiz. Natijada bolalarimiz shijoat, mustaqillik, hushyorlikdan ancha uzoq bo'lishadi, tashabbuskorliklarini yo'qotadi. Bu esa bugungi hayot tarziga, atrofdagi raqobatchilik muhitiga uncha ham mos kelavermaydi.

Oilaning buyuk tarbiya o'chog'i sifatidagi yana bir kuchi shundaki, unda yosh avlod o'zi uchun hayotning hamma soha va tarmoqlariga oid faoliyatga daxldor bo'ladi. Ya'ni, bola bilim, mehnat, jamoatchilik, moddiy va ma'naviy boy did, his-tuyg'u, muloqot va boshqa yuzlab yo'nalishlarda tajriba orttiradi. Har bir inson uchun oila tarbiyasi juda katta vaqt tizimi bilan ham bog'liq. U butun hayoti davomida maktabdami, ko'chadami, sayohatdami, ishdami, o'z oilasini unutmaydi. O'sha joyda orttirgan ko'nikma, odat va xususiyatdan chiqolmaydi. Yillar o'tib, uzoq shaharda xizmat safarida, notanish mehmonxonada ham uyidagi odati bo'yicha tufilisini burchakka, sochiqni paytavasiga aralash tashlashi, hozirgina yechgan ko'ylagini poygakka otishi mumkin.

Oilada tarbiyasida eng muhim, markaziy va ko'p tarmoqli joy bo'lganligi uchun u o'z o'rnida ma'lum darajada doimo ijobiy. Ammo, shaxsning tarbiyasiga salbiy ta'sir qiluvchi tomonlari ham yo'q emas. Masalan, oilaning iqtisodiy omili, boylik, moddiy dunyoga e'tibor ning kattaligi shaxsda ma'naviy dunyoqarashning o'sishiga to'siq bo'lib qolishi, erkalik, nimjonlik, g'oyasizlik, xukuqbuzarlik holatlarini tug'dirishi mumkin. O'z o'rnida oiladagi iqtisodiy kamchilik esa xuddi shu xususiyatlarning aksini tug'dirishi, bu o'rinda ochko'zlik, mol-mulkka hirs qo'yish tuyg'ularini shakllantirishi mumkin. Shuni aniqlik, ota-onaning ma'naviy qashshoqligi bolada ma'naviy o'sishga to'siq bo'lishi turgan gap. Oiladagi yakkahokimlik yoki hamma narsaga «liberal» qarashlar, o'zibo'larchilik, burch va burchsizlik holati tarbiyaga ijobiy ta'sir qilolmaydi.

Oilada a'zolarining axloqiy buzuligi va bu holatda bola tarbiyasiga salbiy ta'sirni inobatga olmaslik ta'jiddiy oqibatlariga olib keladi. Oila a'zolarining turli xil hayotiy rasm-rusum va tushunchalarga o'ta bir tomonlama, fanatlaracha nazari bola shaxsining nomukammalligiga, dunyoga qotib qolgan yaxlit bir nazarda qarashiga, yoki ularni umuman nazarga olmasdan, bepisandlikka olib kelishi mumkin. Oila a'zolarining psixologiya va pedagogikadan xabarsizligi ham ko'p hollarda o'ta salbiy natijalar beradi. Ayniqsa, bola

tarbiyasidagi rag'bat va jazo, ma'naviy va moddiy rag'bat, jazoning tan jarohatlardagi ko'rinishi bola shaxsida hech qachon izsiz qolib ketmaydi.

Oilada o'sayotgan yosh bolaning ruhida kattalar, otaonaning noqonuniy harakatlari mustahkam o'rin oladi. To'g'ri, ular yoshlik paytida bu a'mollarning qonuniy yoki noqonuniyligini bilmaydi. Ammo yillar o'tib bu narsalarni tushunib yetganlaridan keyin ularning shaxsiy kechinmalarida, xulqi va xususiyatlaridan shunday o'zgarishlar yuzaga keladiki, bu holatlarni endi ular, o'z fikr va tushunchalariga asosan amalga oshiradi. Shunday ekan, har bir oilada tarbiya borasida alohida tamoyil bo'lmog'i lozim. Aytaylik, bola oilada mehr va muruvvat doirasida tarbiyalanmog'i kerak, Ota-ona bolani qanday tug'ilgan bo'lsa, shunday, uning ijobiy xususiyatlarini taraqqiy qildirib, yaxshilikka o'rgatib borishlari shart. Muhimi, oilada ota-ona shaxsi bola tarbiyasi uchun ideal ekanligini nazardan qochirmaslik maqsadga muvofiqdir[4].

Har bir davlatning taraqqiy etishida, uning o'z ertasini belgilashida ta'lim tizimiga davlat miqyosidagi eng muhim vazifalardan biri deb qarash, uning yaqin va uzoq kelajagini taraqqiyot bilan ta'minlaydigan omillardan biri bo'lib xizmat qiladi. Ushbu omildan unumdor foydalanishning shartlaridan biri, davlat taraqqiyot bosqichining ta'lim yo'nalishi bilan mos olib borilishida. Davlatning taraqqiyot bosqichi o'zgarishi bilan ushbu davlatda ta'lim ham taraqqiyotga moslashtirilish shart.

Kishilik jamiyatining ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyoti tarixidan ma'lumki, bola shaxsining kamoloti oilada shakllanadi. Oila — jamiyat hayotining kichik bir debochasi bo'lib, har tomonlama sog'lom, barkamol avlodni voyaga yetkazish uchun ma'sul bo'lgan g'oyat muhim tarbiya o'chog'idir.

O'zbek oilasi a'zolarining barchasini savodxon, ma'lumotli deb atasak, xato qilmagan bo'lamiz, ana shu imkoniyatlar ta'sirida o'g'il va qizlar bilimli, fikr-mulohazali, topqir, ishbilarmon, aql-zakovati bo'lib voyaga etmoqdalar.

Oiladagi bola tarbiyasi ikkiyoqlama ahamiyat kasb etadi, ota-onalar farzandlariga ahloq-odob, ruhiyat va ma'naviyatga oid bilimlardan saboq berish bilan qanoatlanib qolmasliklari, balki o'zlari ham tarbiyaning o'ziga xos sir-sinoatlari, hususiyatlari, uning mazmun-mohiyati va ma'nosiga doir eng yangi ma'lumotlardan xabardor bo'lib turishlari kerak bo'ladi. O'z farzandlariga oqilona tarbiya bera olgan ota-onalar, umrlarini rohat va farog'atda o'tkazadilar, bolalaridan hamisha olijanoblik, mehribonlik, yaxshilik ko'radilar, dillari aslo jaroxat azobini sezmaydi; o'kinish hissiga duchor bo'lmaydilar. Shu to'g'rida o'zbek xalqidagi quyidagi maqol darak beradi: "Toy ulg'aysa, ot tinadi (ya'ni ot minishdan qutqariladi)".

Oilaning asosiy tayanchi bo'lgan ota, hayotning barcha mashaqqatlaridan totib ko'radi, o'zining buqilmas irodasi, adolatparvarligi, hayot sinovlariga bardoshlilik bilan ajralib turuvchi buyuk shaxs sifatida gavdalanadi.

Ota — oilaning boshlig'i, posbonidir. Zero, oilaning har bir ko'z ilg'amas nuqtalarini ilg'ay olish, oila a'zolariga faqat to'g'ri, haq yo'lni ko'rsatib turishdek insoniy mas'uliyat ota zimmasida turadi. Ota oilada o'z farzandlariga har tomonlama yurish-turishda, nutq odobida, o'zaro muomala madaniyatida, eng muhimi amaliy ish faoliyatida to'g'rilik va haqqoniylik, samimiylik va xolislik yuzasidan namuna ko'rsatadi[5].

Oilada kattalarning obro'si qo'rqitish asosida emas, balki samimiylik, o'zaro hurmat-yehitrom zamiriga qurilishi maqsadga muvofiqdir. Oila a'zolarining inoqligi, o'zaro hamjihatligi, kiyinish madaniyati, mehnat faoliyati, o'zga kishilar to'g'risidagi suhbatlari va ularning boshqa sifat hamda fazilatlarini bolaning murg'ak tasavvuriga yangi timsollarni olib kiradi.

“Ertaklar asosida bolalar hissiyotini rivojlantirishning psixologik-pedagogik modeli” da maktabgacha yoshdagi bolalar hissiyotini shakllantirishda ertaklardan foydalanish imkoniyatlarini ochib beradi.

Xulosa va tavsiyalar. Bolalarning jismonan baquvvat, aqlan yetuk bo'lishi hamda uzoq umr ko'rishi sog'lom turmush madaniyati bilan belgilanadi. Sharq xalqlarida bolalarni kichik yoshdan boshlab sog'lom turmush tarzi ruhida tarbiyalashda o'yin faoliyatidan o'mili foydalanib kelingan. O'yin bolalarning yetakchi faoliyati hisoblanadi. O'yin orqali bolalar jismoniy, aqliy, ruhiy ,ma'naviy jihatdan bir qatorda hissiy sohalarini ham rivojlanishi va kamol topishiga ahamiyatlidir.

Bolaning yoshligidan boshlab ijodiy salohiyatini ochib berish va amalga oshirishga imkon beradigan shart-sharoitlarni o'rganishga qaratilgan ishlar maktabgacha yosh davrida ijodkorlikni rivojlantirishda katta qiziqish uyg'otadi.

Xulosa qilib aytganda oilada bola tarbiyasining milliy o'ziga xos qoidalari mavjud bo'lib, ota-onalar ulardan o'rinli foydalanishlari bolada hissiyotni rivojlanishi uchun muhim rol o'ynaydi. Oilada ma'naviy-ruhiy hotirjamlik, o'zaro totuvlik xukmron bo'lsa, oila a'zolari bir-birlariga g'amxo'r bo'lsalar, bola tarbiyasining tayanch nuqtasini topa olsalar, bunday muhit bola tarbiyasiga ijobiy ta'sir etadi va ular farzandlariga haqiqiy baxt hadya etadilar, bu bilan ishimizda rivojlanish, jamiyatimizda olg'a siljish bo'ladi.

ADABIYOTLAR

1. Воспитание трудного ребёнка: дети с девиантным поведением. под. ред. М.И. Рожкова. –М.: гуманит.изд. центр «ВЛАДОС», 2003 г.
2. Гришин В.В., Лушин П.В. Методики психодиагностики в учебно-воспитательном процессе. - М., 2001. - 47 с.
3. Сотрудничество учителя и школьного практического психолога. Сборник научно-методических трудов. Под.ред А.К.Марковой. –М.: 2003 г.
4. Oilaviy muhit va bolalar //Qalqon. – 2006, - №1.- B.14-15.
5. Личко А.Е. О динамике акцентуаций характера. – В.кн.: Патохарактерологические исследования у подростков. Л.,1981, с.78-89.
6. Yadgarova G.T., Avlayev O.U. Tarbiyasi qiyin, qaltis guruhga mansub bolalar bilan ishlash (Uslubiy qo'llanma) T.: 2007 y.
7. Игошев К.Е. Опыт социально-психологического анализа личности несовершеннолетних правонарушителей. М.1967, с.67-68.
8. Umarov B.M. O'zbekistonda voyaga yetmaganlar jinoyatchiligining ijtimoiy-psixologik muammolari. (Monografiya). “Fan” nashriyoti, Toshkent – 2008, 284 b.
9. Umarov B.M. Tarbiyasi og'ir bolalar va ular xulq-atvoridagi og'ishlarning kelib chiqish sabablari. (Uslubiy qo'llanma) – Toshkent, “Aloqachi” nashriyoti – 2008, 64 bet.
10. Umarov B.M. Tarbiyasi qiyin bolalar bilan ishlashda psixologik xizmatning o'rni (Uslubiy qo'llanma). Respublika bolalar ijtimoiy moslashuv markazi nashriyoti, Toshkent. 2008 y. 97 bet.